

УДК [338.439+005.332.4]:664

А. М. Ткаченко,
д. е н., професор, академік АЕН України,
завідувач кафедри економіки підприємства, Запорізька державна інженерна академія

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ЗЕРНОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

У статті проведено аналіз харчової промисловості за 2001—2010 рр., який довів її пріоритетне стратегічне та економічне значення у структурі господарського комплексу України. Розглянуто стан, основні тенденції та перспективи розвитку харчової промисловості в умовах впливу світової економічної кризи та відкритості економічних кордонів. Крім цього, досліджено стан одного з важливих структурних елементів харчової галузі — підприємств зернопереробного комплексу. Визначені тенденції є основою для обґрунтування факторів, які впливають на конкурентоздатність підприємств, з врахуванням галузевих особливостей.

The article is devoted to the food industry analysis during 2001—2010 which proved its priority strategic and economic value in Ukrainian economic complex structure. The condition, main tendencies and development prospects of the food industry are considered in the conditions of world economic crisis influence taking into account economic borders openness. Besides, the condition of food industry grain processing enterprises is investigated as one of important food branch structural components. These tendencies are a basis for justification of factors which influence the enterprises competitiveness, taking into account branch features.

Ключові слова: харчова промисловість, зернопереробна галузь, конкурентоздатність підприємств, фактори, які впливають на конкурентоздатність підприємств.

Key words: food industry, food industry grain processing branch, competitiveness of the enterprises, factors which influence the enterprises competitiveness.

Харчова промисловість є стратегічно важливою галуззю економіки, яка не тільки займає високу питому вагу у структурі промислового комплексу України, а виконує задачу збереження продовольчої безпеки країни. Однією із пріоритетних галузей харчової промисловості є зернопереробна. Вона пов'язана із багатьма іншими сферами економіки, продуктивними і сировинними ринками, забезпечує соціально-політичну стабільність, продовольчу безпеку країни тощо. Таким чином, зернопереробна галузь є індикатором рівня розвитку агропромислового комплексу та добробуту населення, що визначає потужність розвитку держави. Діяльність зернопереробних підприємств харчової промисловості та їх конкурентоздатність пов'язана із умовами оточуючого середовища, тобто особливостями розвитку галузі тощо. Отже, важливим питанням є визначення основних тенденцій розвитку харчової галузі, зокрема, зернопере-

робного комплексу, що дозволить обґрунтувати засади для оцінки та аналізу конкурентоздатності підприємств відповідної сфери діяльності.

Актуальним проблемним питанням харчової промисловості присвятили наукові роботи такі вчені: О.Б. Бутнік-Сіверський, Л.В. Дейнеко, С.В. Климчук, С.І. Князев, А.О. Коваленко, Д.Ф. Крисанов, П.В. Осіпов, Н.С.Педченко, С.В. Позняк, В.В. Прядко, М.П. Сичевський, Л.В. Страшинська,

Так, конкурентоздатність підприємств харчової промисловості вчені розглядають комплексно, втім, виділяючи такі аспекти: маркетинговий [1, с. 5], фінансово-господарський [2, с. 6] тощо. Крім цього, конкурентоздатність підприємств залежить від галузевих особливостей, основними з яких є [3]: сезонність виробництва, його високий рівень матеріаломісткості,

застаріла матеріально-технічна база тощо.

У цілому, відкритість економічних кордонів та посилення конкурентної боротьби з боку іноземних суперників негативно впливає на конкурентоздатність вітчизняних підприємств харчової промисловості [4, с. 25; 5, с. 3]. На думку Климчука С.В., підприємства харчової промисловості потребують ефективного процесу приватизації та реструктуризації [6]. П.В. Осіпов стверджує, що несприятливі тенденції для підприємств вказаної галузі виникають через обмеженість фінансових ресурсів [7, с. 3].

Значна кількість вчених зазначає, що вітчизняні підприємства не використовують в процесі діяльності інтенсивні конкурентні переваги через низький рівень впровадження інновацій у виробництва, застарілість технологій, відсутність модернізації основних фондів тощо [8, 9, с. 75; 10]. Вказані проблемні питання свідчать про необхідність як ефективного управління підприємствами харчової промисловості з боку внутрішнього менеджменту, так і створення сприятливих умов діяльності у відповідній галузі економіки.

Таким чином, незважаючи на значну кількість досліджень щодо основних тенденцій розвитку харчової промисловості, залишається невирішеним питання взаємозв'язку особливостей галузі та конкурентоздатності зернопереробних підприємств.

Метою статті є аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку конкурентоздатності вітчизняних зернопереробних підприємств харчової промисловості.

У структурі господарського комплексу України високу питому вагу займає промисловість, зокрема переробна сфера. Однією із важливих складових переробної промисловості є харчова галузь, обсяг реалізованої продукції якої у порівнянні з іншими ланками виробництва представлено у табл. 1.

Як видно з даних табл. 1, промисловість України має високі обсяги реалізованої продукції за такими галузями: добувна, переробна та виробництво і розподілення електроенергії, газу та води. У структурі переробної промисловості найбільша питома вага належить виробництву харчових продуктів, металургійному

Таблиця 1. Галузева структура реалізованої продукції промисловості за 2000—2010 рр., %

Вид промислової діяльності	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Промисловість, разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Добувна промисловість	11,0	10,1	8,6	7,7	7,3	8,3	8,2	7,9	9,4	8,4	11,4
Переробна промисловість	65,1	65,3	67,7	71,9	76,4	75,8	73,5	73,9	72,8	69,2	71,2
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	16,1	16,3	17,1	17,0	15,8	16,3	15,5	15,3	15,2	19,8	16,7
легка промисловість	1,6	1,4	1,4	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	0,9	0,9	0,7
виробництво шкіри, продуктів нафтоперероблення	3,2	5,0	6,8	7,4	9,1	9,4	8,0	7,3	7,2	6,7	8,1
хімічна та нафтохімічна промисловість	5,9	5,9	5,8	6,4	6,2	6,4	6,4	6,1	6,1	6,0	6,3
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	20,3	18,0	18,2	20,0	23,3	22,1	21,9	22,0	22,0	17,5	21,3
машинобудування	10,3	10,3	10,7	12,2	13,4	12,7	12,5	13,7	13,3	10,6	11,4
інші галузі промисловості	7,7	8,4	7,7	7,6	7,4	7,8	8,1	8,5	8,1	7,7	6,7
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	23,9	24,6	23,8	20,4	16,3	15,9	18,3	18,2	17,8	22,4	17,4

виробництву та машинобудуванню (від 10% до 23% загального обсягу реалізованої продукції промисловості за період 2000—2010 рр.) [11, с. 259].

Відповідно до даних табл. 1 вагові частки вказаних галузей переробної промисловості мають мінливі значення. Найвищого рівня питомої ваги у 19,8% харчова галузь набуває у 2009 р., що дозволило випередити за обсягом реалізованої продукції інших лідерів — металургійну (17,5%) та машинобудівну (10,6%) промисловість. У цілому, ситуація 2000—2010 рр. характеризується перевагою металургійної галузі (найвище значення питомої ваги 23,3% у 2004 р.) та нижчими позиціями сфери машинобудування (найвище значення питомої ваги у 13,4% у 2004 р.).

Таким чином, розглянута структура галузей промисловості України за обсягом реалізованої

Таблиця 2. Основні показники діяльності підприємств харчової промисловості, 2003—2009 рр.

Показники	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість підприємств харчової промисловості з них інноваційно активні підприємства, %	2714	2720	2705	2585	2598	2575	2585
Середньорічна кількість найманних працівників, тис. осіб	15,92	12,28	9,87	9,4	13,2	12,0	13,0
Відтворення основних засобів (коefficient оновлення – введення нових ОЗ)	445	452	465	465	454	436	390
Ступінь зносу основних засобів, %	10,8	7,6	10,6	9,98	12,5	12,2	12,0
Індекс інвестицій в основний капітал	39,8	55,6	49,7	48,4	46,3	44,9	44,0
Експорт готових харчових продуктів, млн дол.	128,5	107,9	109,6	119,5	127,5	90,4	71,5
Імпорт готових харчових продуктів, млн дол.	904,3	1140,7	1291,7	1394,4	2095,3	2518,2	2088,0
	1098,8	1004,6	1454,9	1654,7	2091,2	2679,2	2034,3

продукції свідчить про важливість та вагомість харчової промисловості, її стратегічне значення, що дозволяє обґрунтувати основні тенденції розвитку вказаної ланки економіки, її загальний стан з врахуванням сучасних умов відкритості економічних кордонів.

Харчова промисловість, крім значної питомої ваги у загальній структурі промисловості, характеризується іншими основними показниками діяльності [12, с. 31; 11, с. 260], представленими у табл. 2.

Як видно з даних табл. 2, у 2006 р. відбулось скорочення кількості підприємств харчової промисловості, що відображається у зниженні обсягу реалізованої продукції галузі за вказаний період (табл. 1). Дана ситуація пов'язана із відсутністю достатньої підтримки галузі на державному рівні, незадовільним станом стратегічного планування, посиленням конкурентної боротьби з боку іноземних суперників тощо. Так, при порівнянні обсягів імпортованих та експортованих готових харчових продуктів встановлено розрив у 15% щодо переважання імпортованих товарів у 2006 р. Таким чином, вітчизняні споживачі віддають перевагу товарам іноземного виробництва, що вказує на суттєві недоліки якості українських товарів харчової промисловості, неефективне встановлення їх ціни, низький рівень забезпеченості новітніми технологіями, що призводить до загального зниження конкурентоздатності даних підприємств.

Невирішені проблемні питання харчової галузі загострилися у період світової економічної кризи, що доводить найбільше скорочення кількості підприємств харчової промисловості у 2008 р. Таким чином, підприємства вказаної галузі діють у несприятливих умовах зовнішнього середовища, до якого не можуть швидко адаптуватись. Одним із важливих аспектів підвищення ефективності діяльності підприємств є інновації [13, с. 302]. Втім, частка інноваційно активних підприємств за 2003—2009 рр. є мінливою та незначною для забезпечення пріоритетності інноваційного напрямку розвитку у харчовій промисловості. Зберігається негативна тенденція зниження частки підприємств, що активно впроваджують інновації, до мінімального значення 9,4% у 2006 р. У 2009 р. даний показник склав 13%. Таким чином, лише деякі підприємства харчової промисловості мають достатню кількість фінансових ресурсів та сучасну технічну базу для довгострокового впровадження нововведень у власну діяльність.

Отже, впровадження інновацій потребує модернізації матеріально-технічної бази. Незважаючи на високе значення показника зношеності основних засобів (більше 40%), їх відтворення є одним із найвищих у структурі галузей промисловості України [12, с. 45]. Поступове оновлення основних фондів відбувається за допомогою приросту інвестицій. Так, у 2007 р. зростання інвестицій в основний капітал зафіксовано на рівні 27,5%. Втім, починаючи з 2008 р., відбувається значне зниження інвестиційної активності (10% і більше) під впливом загальних світових тенденцій відтоку капіталу. Отже, ускладненим стає впровадження новітніх технологій та швидке оновлення виробничих фондів, що негативно впливає на виготовлення конкурентоздатної продукції та загальну конкурентоздатність підприємств харчової промисловості.

Крім цього, харчова галузь характеризується коливаннями кількості найманих працівників, що зумовлене недостатніми умовами організації праці, низьким рівнем заробітної плати, а також загальним зростанням безробітних у 2009 р. у зв'язку із впливом світової економічної кризи.

Отже, встановлено основні аспекти розвитку підприємств харчової промисловості, а саме:

- харчова промисловість є стратегічно та економічно важливою ланкою господарського комплексу та складає близько 20% за обсягом реалізованої продукції промисловості України;

- в умовах посилення світової конкуренції споживачі віддають перевагу іноземним товарам харчової галузі, що вказує на недостатній рівень якості продукції, неефективний менеджмент тощо;

- вітчизняні підприємства харчової промисловості є незахищеними на національному ринку та мають низьку адаптацію до негативного впливу зовнішнього середовища;

- тільки деякі підприємства харчової промисловості пов'язують власний розвиток із впровадженням нововведень;

- значна частина підприємств має зношені основні засоби, недостатню кількість фінансових ресурсів для їх оновлення та неефективне використання людського потенціалу.

Таким чином, представлені тенденції розвитку підприємств харчової промисловості вказують на наявність невирішених проблемних питань, незадовільний стан їх конкурентоздатності, низьку адаптацію до впливу факторів зовнішнього середовища.

Харчова промисловість має складну структуру складових елементів. Однією із важливих ланок є зернопереробна промисловість, яка забезпечує соціально-економічну стабільність країни, є стратегічною сировинною базою та має потужні взаємозв'язки із іншими сферами господарського комплексу України. Особливостями зернопереробного комплексу є оптимальне співвідношення корисності та вартості продуктів зернопереробки, їх висока питома вага у щоденному харчуванні населення [14]. Крім того, продукти зернопереробної промисловості забезпечують потреби сільськогосподарської сфери, тваринництва тощо. Отже, зернопереробна галузь як складова харчової промисловості виконує важливу економічну та стратегічну роль, зберігаючи продовольчу безпеку країни.

Складовими підгалуззями зернопереробного комплексу України є: борошномельно-круп'яна, комбікормова та хлібопекарська [15]. В Україні є достатній потенціал для виробництва борошна і круп. Щорічна потреба країни в продовольчому зерні, у тому числі для виробництва хліба й хлібобулочних виробів, оцінюється від 5,7 до 7 млн тонн [15]. Найбільшу вагу у структурі споживання займає пшениця — 80%, жито й гречка мають 7% і 5% відповідно. Споживання рису й кукурудзи складає близько 3%. Інші зернові і зернобобові культури при виробництві борошна й круп складають незначну частку у 4%. Індекси промислової продукції та структура зовнішньої торгівлі підприємств зернопереробного комплексу представлено за допомогою табл.

3 [11, с. 269].

Як видно з даних табл. 3, виробництво продукції борошномельно-круп'яної промисловості значно скоротилось у 2005—2006 рр., після чого спостерігається приріст обсягів у 2007—2008 рр. У 2009 році підприємства борошномельно-круп'яної підгалузі знову скоротили обсяги виробленої продукції через загальний для всіх сфер промисловості вплив світової кризи. Такі постійні коливання індексів продукції підприємств борошномельно-круп'яної підгалузі пов'язані із експортною спрямованістю даної сфери економіки. Це підтверджується тим, що з 2004 р. зафіксовано переважання частки експорту над імпортом, а найбільший розрив між ними встановлено у 2008 р. Таким чином, мінливість кон'юнктури міжнародних ринків зумовлює залежні коливання обсягів випуску відповідної продукції вітчизняними виробниками.

Обсяги виробництва підприємств хлібопекарської галузі значно скоротились з 2007 р. Дана галузь направлена виключно на внутрішній ринок, що підтверджується відсутністю продуктів даної сфери у структурі зовнішньої торгівлі України. Таким чином, на діяльність хлібопекарських підприємств впливає державна політика, рівень добробуту населення та його платоспроможність, смаки споживачів тощо. Загальне скорочення обсягів випуску зумовлено негативним впливом світових кризових тенденцій, загальним спадом виробництва та сукупного попиту тощо.

Комбікормова підгалузь прямо залежить від борошномельно-круп'яної, відходи якої використовуються для виробництва комбікормів. Таким чином, доцільно припустити, що діяльність підприємств даної галузі залежить від основних показників діяльності підприємств борошномельно-круп'яної промисловості. Крім того, вказана галузь є експортноорієнтованою, про що свідчать дані з табл. 4 [16].

З даних табл. 4 видно, що продукція комбікормової підгалузі представлена за допомогою залишків та відходів харчової промисловості. Аналіз показав значне переважання експорту продукції даної підгалузі над імпортом протягом 2005—2010 рр., що підтверджує спрямованість її діяльності на світові ринки і залежність від міжнародної кон'юнктури.

Сировинною базою для зернопереробних підприємств є зерно. У 2009 р. зернотрейдери почали обмежувати продажі зерна, віддаючи перевагу експортноорієнтованим компаніям, які забезпечують вигідніші умови оплати [17, с. 7]. Це призвело до зростання цін на зерно, що зумовило ланцюгове підвищення вартості виробництва борошна і, відповідно, собівартості хліба. Крім цього, для більшості підприємств зернопереробного комплексу стан матеріально-технічної бази є незадовільним, на що вказують показники оновлення основних фондів (5—6%) [18, с. 180]. На противагу цьому зношеність машин і устаткування підприємств зернопереробного комплексу складає 30—45% [18, с. 180].

Таблиця 3. Індекси промислової продукції та структура зовнішньої торгівлі підприємств зернопереробного комплексу, 2001—2009 рр.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Виробництво харчових продуктів, напоїв, у тому числі:	117,5	107,8	120,1	112,2	113,3	110,1	107,8	97,7	94,7
виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів, у тому числі	106,0	102,9	105,1	116,3	95,3	94,2	109,8	107,1	92,8
експорт, млн дол.	12,7	14,6	19,0	27,8	29,1	36,3	73,7	180,3	89,7
імпорт, млн дол.	37,1	12,7	43,3	24,9	24,9	31,1	71,0	48,8	20,2
виробництво хліба та хлібобулочних виробів	103,0	98,0	107,2	105,7	103,0	100,6	97,3	98,5	90,7

Таблиця 4. Структура зовнішньої торгівлі залишками і відходами харчової промисловості, 2005—2010 рр.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Експорт, млн дол.	139,8	170,2	338,6	484,9	322,1	479,0
Імпорт, млн дол.	111,7	155,5	177,6	243,3	206,6	208,4

Такий стан матеріально-технічної бази зернопереробних підприємств знижує ефективність їх конкурентної боротьби, а впровадження нововведень на рівні 2—3% унеможливорює суперництво з іноземними учасниками із новітнім рівнем виробництва [19, с. 105].

Крім цього, важливою умовою ефективної діяльності та конкурентоздатності підприємств зернопереробного комплексу є забезпеченість висококваліфікованими фахівцями у сфері менеджменту. Втім, теоретична підготовка спеціалістів не враховує особливості практичної діяльності підприємств зернопереробної галузі, що зумовлює наявність плінності кадрів, не зважаючи на щорічну підготовку 50 тисяч кваліфікованих спеціалістів для харчової промисловості [20]. Значне підвищення ефективності діяльності можливе завдяки вдосконаленню вищого управлінського складу за допомогою його перенавчання у спеціальних установах з врахуванням сучасної бізнес-ідеології.

Таким чином, конкурентоздатність підприємств зернопереробної промисловості України залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни, сприятливості державної політики та регулювання, наявності ефективних програм розвитку тієї чи іншої галузі тощо. Визначено, що борошномельно-круп'яні та комбікормові підприємства є експортноорієнтованими, а хлібопекарські — діють на внутрішньому ринку.

ВИСНОВКИ

Визначено сучасний стан та тенденції, проблеми та перспективи розвитку харчової промисловості, які впливають на її конкурентоздатність, а саме: недостатній рівень забезпечення потреб населення в готових харчових продуктах вітчизняними виробниками; низька частка інноваційно активних підприємств; плінність та скорочення кадрів; зношеність матеріально-технічної бази більше ніж на 40%; скорочення інвестицій та технологій, яке гальмує оновлення основних фондів тощо. Вказані проблемні питання у поєднанні із негативним впливом світової фінансово-економічної кризи призводять до

зниження конкурентоздатності підприємств харчової промисловості, ускладнення їх адаптації до умов відкритості економічних кордонів.

Тенденції та проблеми харчової промисловості поширюються на підприємства зернопереробного комплексу, які включають борошномельно-круп'яну, комбікормову та хлібопекарську підгалузі. В результаті дослідження встановлено основні проблеми та тенденції розвитку зернопереробних підприємств, а саме: незадовільний стан матеріально-технічної бази (оновлення на рівні 5—6%, а зношеність машин і устаткування складає 30—45% загальної вартості); низький рівень впровадження інновацій та передових технологій, які дозволяють економити ресурси, підвищувати продуктивність праці; відсутність практичних навичок діяльності у управлінського персоналу з врахуванням особливостей функціонування зернопереробних підприємств тощо.

Для забезпечення конкурентоздатності вказаних підприємств необхідно підвищення ефективності та продуктивності матеріально-технічної бази через впровадження інновацій та новітніх технологій, що зумовить зростання якості продукції та задоволення вибагливих смаків споживачів; створення додаткових умов адаптації висококваліфікованих працівників до специфіки діяльності підприємств, налагодження вільного доступу до основних джерел сировини.

Таким чином, визначені тенденції діяльності та розвитку зернопереробних підприємств харчової промисловості є базою для подальшого обґрунтування факторів, які впливають на конкурентоздатність даних підприємств, з врахуванням галузевих особливостей.

Література:

1. Позняк С.В. Маркетинговий аналіз конкурентних позицій підприємств України (на прикладі харчової промисловості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.07.01 “Економіка промисловості” / С.В. Позняк. — К.: НАН України, Ін-т економіки, 2003. — 20 с.
2. Педченко Н.С. Моніторинг фінансової конкурентоспроможності підприємств харчової промисловості на регіональному рівні (на прикладі м'ясної промисловості): дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Н.С. Педченко. — Полтава: Полтавський ун-т споживчої кооперації України, 2004. — 183 с.
3. Дейнеко Л.В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень: Проблеми теорії і практики / Дейнеко Л.В. — К.: Знання, 1999. — 331 с.
4. Сичевський М.П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України: [монографія] / Сичевський М.П. За ред. С.І. Доронцова. — К.: Наук.світ, 2004. — 374 с.
5. Теоретико-методологічні засади розвитку конкурентного середовища у сфері виробництва продовольчих товарів: [монографія] / [А.О.Коваленко, С.І.Князев, Л.В.Дейнеко, Л.В.Страшинська]. — К.: Наук.світ, 2003. — 132 с.
6. Климчук С.В. Еволюція та механізми фінансової реструктуризації підприємств харчової промисловості України: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами” / С.В. Климчук. — К.: Нац. ун-т харч. технологій, 2009. — 39 с.
7. Осіпов П.В. Методологія управління виробничим потенціалом харчової промисловості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.07.01 “Економіка промисловості” / П.В. Осіпов. — О.: НАН України. Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж, 2004. — 30 с.
8. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуалізація сучасних виробничих систем [Електронний ресурс] / О.Б. Бутнік-Сіверський. — Режим доступу: www.ipdo.kiev.ua/files/articles/but1.pdf
9. Крисанов Д.Ф. Інноваційний фактор розвитку харчової промисловості України / Д.Ф. Крисанов // Економіка України. — 2008. — №4. — С. 71—82.
10. Прядко В.В. Економічна ефективність виробництва товарів народного споживання: методологія і практика управління (на прикладі харчової і легкої промисловості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.07.01 “Економіка промисловості” / В.В. Прядко. — К.: НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України, 2005. — 29 с.
11. Статистичний щорічник України за 2009 рік / [за ред. О.Г. Осауленка]. — Київ, 2010. — 567 с.
12. Промисловість України: тенденції, проблеми, перспективи: [монографія] / [Н.В. Тарасова, Л.П. Клименко, В.М. Ємельянов та ін.]. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. — 320 с.
13. Гончаров В.В. Руководство для высшего управленческого персонала: в 2-х томах. Том 2. — М.: МНИИ-ПУ, 1998. — 784 с.
14. Басюркіна Н. Вплив трансформацій в зернопереробній промисловості на продовольчу безпеку України [Електронний ресурс] / Н. Басюркіна. — Режим доступу: http://www.confcontact.com/20100916/ek_basyur.htm
15. Державний інформаційно-аналітичний центр моніторингу зовнішніх товарних ринків: “Борошномельна та круп'яна промисловість” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/data/upload/publication/uk/ua/12753/344.htm>
16. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
17. Рынок продуктов переработки зерна // Хранение и переработка зерна. — 2009. — №2 (116). — С.7.
18. Осіпов П.В. Интегральный производственный потенциал пищевой промышленности. — Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2004. — 289 с.
19. Чумаченко Н.Г., Соломатина Л.Н. Роль инноваций в экономическом развитии Украины // Економіка промисловості. — 2003. — №1. — С. 102—108.
20. Самофатова В.А. Сучасні проблеми підприємств зернопереробної галузі України [Електронний ресурс] / В.А. Самофатова, В.В. Приютова. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2009/Economics/45322.doc.htm

Стаття надійшла до редакції 14.06.2012 р.